

IMELDA VEDRICKAITĖ

## Laiko patina ir neoromantizmo spindesys Antano Vaičiulaičio archyvuose

---

*Antanas Vaičiulaitis. Archyvai*, sudarytoja ir teksto autorė Virginija Paplauskienė, konsultavo Giedrius Viliūnas, Aldona Ruseckaitė, redagavo Regina Pupalaigytė, dailininkė Inga Paliokaitė-Zamulskienė, fotografas Zenonas Baltrušis, Kaunas: Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2006, 230 p., ISBN 9955-711-00-0

---

Kol kas vienintelė monografija apie Antaną Vaičiulaitį liudija šiltą jos autoriaus Vytauto Kubiliaus santykį su rašytoju: „šviesia galva“ vadinamas Vaičiulaitis, atrodo, bus įkvėpęs literatūros istoriką ir kritiką jaustis tos pačios galvosenos, tos pačios meno garbintojų ir piliečių „kraujo grupės“ nariu. Maironio lietuvių literatūros muziejus 100-osioms rašytojo gimimo metinėms paminėti išleido panašia energija emanuojančią knygą – *Antanas Vaičiulaitis. Archyvai*. Ji priklauso šio muziejaus leidžiamai serijai, kuri skirta muziejaus kaupiamiems rašytojų archyvams ir jų tyrimams. Anksčiau publikuota: *Išėję sugrįžti: Lietuvių išeivių kultūrinis literatūrinis gyvenimas Austrijoje ir Vokietijos DP stovykloje 1944–1950 metais* (parengė Virginija Paplauskienė), 2002; *Salomėja Nėris. Archyvai* (parengė Ina Aleksaitienė, Raminta Antanaitienė), 2004.

Kataloginio pobūdžio leidinys *Antanas Vaičiulaitis. Archyvai* pirmą kartą visuomenei pristato muziejuje kaupiamą archyvinę medžiagą: pateikiama dalis dokumentų, rankraštinio palikimo, epistolinio palikimo, memorialinės bibliotekos knygų bei memorialinių daiktų nuotraukų ir iki šiol mažai kam žinomų rašytojo piešinių, kuriuos jis dažniausiai atlikdavo pieštuku ar tušu. Pati knyga yra sumaketuota taip, kad rašytojo rankraščiai, nuotraukos ir piešiniai suskamba tarpusavyje kaip gyvas čia ir dabar besišnekantis tekstas: vienur kitur fone atitolinti fragmentai leidžia solo išsiskirti labiau priartintiems eksponatams. Tuo būdu knyga, kurianti chronologinį rašytojo gyvenimo atspindį, įgyja antro žiūros rakurso perspektyvą. Ji suaktualina ne tik sudarytojo, intencionalaus medžia-

gos atrinkinėjo, bet ir skaitančiojo poziciją, ir jam leidžia žvilgtelėti į rašytojo gyvenimo, turtingo įvykių, pažinčių ir kelionių, iki šiol daugelio nepažintą pusę. Parodą primenantis Vaičiulaičio daiktų, rankraščių demonstravimas suteikia biografijos faktams rega apčiuopiamo konkretumo, sugyvena ir priartina prie nūdienos. Vaičiulaičio prisiminimų ir laiškų bei straipsnių citatas palydi adresatų nuotraukos, kartą net jo pieštas draugiškas Jono Aisčio šaržas. Tuo būdu anoniškas laiko, skiriančio mus nuo kalbamų įvykių, atstumas pranyksta, o atsiveria albuminį intymumą gerokai pranokstanti dokumentinė, Vaičiulaičio kūrybos kontekstus liudijanti ir rašytojo asmenybę bei kūrybą populiarinanti knyga.

Dera pastebėti, kad ši perskaitymo galimybė liko neįvertinta *Naujajame Židinyje* pasirodžiusiame Miko Vaicekausko kritiškame atsiliepime. Jo nuomone, leidinys parengtas skubotai, archyvo apžvalga „itin striuka ir neinformatyvi“, trūksta rašytojo bibliografijos ir archyvų fondo signatūros. Vargu ar kas kitas be pačių muziejaus darbuotojų galėjo susipažinti su dar neapdorota Vaičiulaičio archyvo medžiaga, taigi ir jos apimtis įvertinti bei ją adekvačiai aprašyti. Be to, būtų keista tikėtis archyvinių fondų signatūros tuomet, kai patys fondai dar nėra galutinai sutvarkyti, nuolat pasipildo, o knygoje skelbiama tik jų dalis, parengta jubiliejinei parodai<sup>1</sup>. Kadangi leidinį muziejus skyrė „ne tik pedagogams lituanistams, bet ir mūsų literatūra bei kultūros istorija besidomintiems skaitytojams“, suprask, platesniam skaitytojų ratui, iš leidėjų gal ir nedera reikalauti fundamentalesnės apžvalgos, juoba kad pateikta dokumentinė medžiaga yra gąnėtina iškalbinga, o dar lydima kiekvieną skirsnį apibendrinančių, mano nuomone, pakankamai išsamių rengėjos komentarų. Nors, tenka pripažinti, detalesnė bibliografija praverstų dažnam skaitytojui (knygoje pateikti rengėjai atrodo svarbiausi Vaičiulaičio kūrybos ir gyvenimo įvykiai bei datos), tačiau išsamesnės informacijos, tikėtina, sulauksime rengsimuose Vaičiulaičio raštuose. Jų leidimą finansuoti ketina Vaičiulaičių šeima, beje, funduojanti nuo 1995 m. gyvuojančią literatūros premiją už geriausią apsakymą ar novelę, išspausdintą žurnale *Metai* per pastaruosius dvejus metus.

Recenzento pastebėti trūkumai nenustelbia knygos pažintinės ir estetinės vertės: tai knyga, kurią tiesiog malonu atsiversti dėl jos dailaus dokumentinės medžiagos pateikimo būdo. Ji šiek tiek primena kai kurias Zbigniewo Herberto, irgi didelio antikos meno ir viduramžių katedrų architektūros mylėtojo, knygas,

1 Mikas Vaicekuskas, [Rašytojo 100 metų jubiliejui išleistas leidinys], *Naujasis Židinys*, 2006, birželis–liepa, Nr. 6–7, p. 286.

ilustruotas paties autoriaus piešiniais, daugiausia sukurtais jo kelionių metu (pavyzdžiui, Herbert, *Człowiek, historia, sztuka, podróże*: Cytaty z tekstów Z. Herberta, wyboru dokonały C. Judek, J. Liskowska, Szczecin, 2002, ar Herbert, *Epilog burzy*: Informator o wystawie 17 marca-31 grudnia, autorstwa M.D. Piekowskiej, Warszawa, 2000) bei Wislavos Szymborskos atvirukų koliažus, išleistus atskira knyga, kurioje tokio tipo korespondencija nužymi ilgoką poetės biografijos tarpsnį (pati poetė ši savo pomėgį atskleidžia *Przekrój*, 1993, Nr. 15: „Zawsze miałam serdce do kiczu. Stare pocztówki Wisławy Szymborskiej“).

Aistra fiksuoti matomą pasaulį piešiniu būdinga daugeliui žodžio meistrų. Vaičiulaitis yra vienas tų, kurie eskizu ir fotografavimu estetizavo kasdienybę: knygoje matome jo pieštas Vilniaus, Romos bažnyčias, kalnų peizažus, portretus. Mes, skubantys dabartiniai, netenkantys pasimėgavimo ne tik piešinio štrichu (įsižiūrėjimo akimirka), bet ir paties rašto, laiško užrašymo momentu, panyrantys epistolikoje, unifikuotoje elektroninių laiškų šriftais, šiame leidinyje turime retą progą dirstelti į praėjusio amžiaus iškilios asmenybės rankos brūkštelėjimo pėdsaką. Vaičiulaičio akiniai, parkeriai, fotoaparatas, pypkė, dėmelės, spausdinimo mašinėlė, portfelis, jo bibliotekos knygų su autorių autografais puslapiai, meno ir mokslo žurnalų viršelių grafika, paties Vaičiulaičio knygų pirmųjų leidimų atvaizdai (...ir sentimentali kriauklytė, pakelta Italijos pakrantėje) teikia progą pažinti jo epochos gyvenamosios aplinkos stiliaus bruožus, kurie išspaudžia ir to laikmečio nuotraukose, ir žmonių aprangoje (ko vertos jau vien elegantiškos vyrų skrybėlės ir „varlytės“ ar Brazdžionio garbanėlė – turėta laiko pasidžiaugti kasdienybės ritualais), jų laikysenoje, jų sustingusiose pozose prieš fotoobjektyvą.

Kaip rašo knygos sudarytoja, „plačiai išsišakojęs žymaus menininko gyvenimo ir kūrybos kelias“ leidinyje chronologiškai atspindėtas „griežta keturių dalių struktūra“: Lietuva-Prancūzija-Lietuva (1906–1940), Vatikanas-Italija (1940), JAV (1940–1992), Lietuva (1979, 1986, 1988). Griežto mokslingumo intonacijos šiuose populiariančiuose komentaruose atrodo kiek priverstinės – jas sušildo pats eksponatų išdėstymas, kai kur vien keliomis laiškų ištraukomis nušviečiantis ištisa istorinį virsmą, laiškų ir oficialių raštų sąsajomis atidengiantis skaitytojui nepažįstamus kultūrinio ir diplomatijos pasaulių užkulsius. Ne vietos ir laiko kaita, struktūruojanti šią knygą, o menininkų, diplomatų ir mokslo žmonių susitikimai ir idėjų apytaka yra šio Vaičiulaičiui skirto leidinio esmė. Gausios laiškų ištraukos liudija intensyvų redaktoriaus darbą *Ateityje* (1929–1932) ir nuo 1930-ųjų recenzento *Židinyje* (pasirašinėjo Aug. Raginio slapyvardžiu), redak-

toriaus – *Dienovidyje* (1938–1940), draugystę ir bendradarbiavimą su Juozu Ke-liuočiu, Sakalo knygų leidimo bendrovės steigėju Antanu Kniūkšta (pas kurį su-sitikdavo Kazį Borutą, Bernardą Brazdžionį, Joną Aistį, Petrą Cvirką), redakto-rius ir vertėjo iš prancūzų, vokiečių kalbų Lietuvos telegramų agentūroje ELTA prie Užsienio reikalų ministerijos, jau Amerikoje *Studentų žodyje* (1941–1943), *Amerikoje* (1945–1947), *Vytyje* (1946–1947), *Naujojoje Aušroje* (1947–1949), *Aiduose* (1950–1964), darbą *Amerikos balso* lietuviškame skyriuje (1951–1976). Atsiminimų ištraukos pabrėžia jo garbinantį mokinio santykį su profesoriais Jonu Jablonskiu, Jonu Mačiuliu-Maironiu, Juozu Eretu, Vincu Krėve, Vincu Mykolaičiu-Putinu, Stasiu Šalkauskiu, Pranu Dovydaičiu (Kaune, VDU Teolo-gijos-filosofijos fakultete), diplomatais – Petru Klimu, Stasiu Lozoraičiu, Sta-siu Girdvainiu, literatūros ir mokslo pasaulio šviesuliais – Oskaru Milašiumi, Bernardu Berensonu; Pauliu Valery, Pauliu Claudeliu, Georges’u Duhameliu, François’u Mauriacu, Jacques’u Maritainu (Sorbonos universitete); Jacques’u Chevalier, Antoninu Duraffour (Grenoblyje). Suvokiant Vaičiulaitį supusių au-toritetų reikšmę nebestebina ir jo paties intelektualinis potencialas – mokinys buvo pasiruošęs perimti mokytojų išmintį. Antai Milašiaus kūrybos vertimai ir tobulinimai paruošė Vaičiulaitį susitikimui su literatūros meistru: atsiminimų fragmentai rodo idealizuojant mokytojo asmenį, jis lyginamas su „senų laikų al-chemiku“, priartinamas Vaičiulaičio aprašytas jo portretas... Pateiktas rankraščio fragmentas liudija, kad tekstą apie susitikimą su Milašiumi Vaičiulaitis numatė išviešinti – tekstas gerokai paredaguotas. Dar „Žiburio“ gimnazijoje užsimezgę ryšiai su Petru Karuža, Juozu Senkumi, Motiejumi Lukšiu, Aleksandru Arminu ir vėliau „Šatrijos“ draugijoje – su Juozu Grušu, Juozu Paukšteliu, Petronėle Orintaite, Salomėja Nėrimi, Vincu Ramonu, Ignu Skrupskeliu, Bernardu Braz-džioniu, Stasiu Būdavu, Aleksiu Dičpetriu, Gražina Tulauskaite, Antanu Ma-ceina, Česlovu Grincevičiumi, Leonardu Žitkevičiumi, Vytautu Mačerniu, Julija Švabaite, Alfonsu Nyka-Niliūnu. Iš Brazdžionio laiško Vaičiulaičiui matyti, kaip prasiplečia pastarojo pažintys Balio Sruogos vadovaujamame teatro seminare:

Babrauskas, Radauskas, Jankauskas, Pulgis Andriušis, Gustaitis, „Ronkus, Stonkus, Stalioraitis ir plaukuotasai Gustaitis“, kaip sueiliavo Radauskas, – visi tokie lyg sąmoks-lininkai ten kartą į savaitę sugūžėdavom... Bet argi viską išpasakosi! Man dabar labiau rūpi tie antro ir trečio aukšto studentai literatai, kurie po Griniaus, Grušo, Paukštelio, Salomėjos Nėries augo kaip nauji daigai mūsų jaunos literatūros tuo metu, kai senieji,

virtę „klasikais“; sėdėjo kažkokiose Parnaso aukštybėse (dar aukščiau negu šių rūmų antras, trečias ir ketvirtas aukštas), o literatūrinį gyvenimą judino ir įvairiais balsais užpildė Dičpetris, Petras Karuža, Gr. Tulauskaitė, A. Vaičiulaitis, Pr. Naujokaitis, Vincas Ramonas, B. Rutkūnas, Stasius Būdavas, A. Tyruolis, A. Paplauskas, Juozas Lingis ir Jonas Kossu, A. Miškinis, K. Inčiūra, A. Briedis, H. Radauskas, Viktoras Kantičius, S. Anglickis, J. Banaitis, Jonas Šukys ir kiti. O Kairiajame fronte – A. Venclova, Br. Raila, J. Šimkus, P. Cvirka, K. Korsakas, K. Jakubėnas, Julius Būtėnas. (p. 29)

Su kai kuriais jų Vaičiulaičio ryšiai nenutrūko ir emigracijoje, kurią pasirinko, kaip rašo laiške Aisčiui, dėl galimybės išlaikyti žodžio ir minties laisvę. Vaičiulaičio susirašinėta su beveik visais iš Tėvynės pasitraukusiais žodžio meistras. Kaune atradęs lietuvių kultūrinio gyvenimo Parnasą, Vaičiulaitis studijavo Sorbonoje ir Grenoblyje, keliavo po Vakarų Europos šalis, o Lietuvos viziją išsaugojo kaip lygiavertę lankomų meno ir mokslo šventovių fone, tą liudija rašytojo kelionių apybraižos, tai vienur, tai kitur knygoje cituojamos kaip dokumentas. Rašytojo kūryba nepriklausomoje Lietuvoje Vaičiulaičio archyvų knygoje perbėgta recenzijų fragmentais – knygos sudarytojai ji yra labiau pretekstas pažadinti ano meto kritikams būdingą jauseną, stilių. Štai Keliuočio recenzija *Valentinai*, iš nūdienos retrospektyviai žvelgiant, yra pasidengusi laiko patina, vietomis ženklinančia kritiko leksiką ir sintaksę, panašiai kaip ir blunkančios romano herojės prototipo Elenos Skinkytės nuotraukos (berods Vydūno laišakai Vaičiulaičiui yra kone labiausiai senoviškos kalbos ir kaligrafiškai kruopštūs). Išties lietuvių kultūros epochą knygoje nušviečia nepakartojama erudito likimo linija, brėžianti skausmingą lankstą ties 1940-aisiais, kuriuos rašytojas praleido Romoje, panašiai kaip Jurgis Savickis bei Ignas Šeinius derindamas diplomato ir kūrėjo darbą. Totalitarinių režimų įsismarkavimą rašytojas stebi Benito Mussolinio mitinguose Romoje ir atgarsiuose iš Lietuvos, be kitų ir Brazdžionio bei Cvirkos laiškuose, kuriuose vienas ironiškai komentuoja socialistines importines permainas literatų gyvenime, o kitas atvirai agituoja Vaičiulaitį grįžti ir dirbti naujos santvarkos labui, netgi pradžiai darydamas nuolaidą rašytojui, paveiktam „užsienietiškos mūsų naujo gyvenimo priešų propagandos“: „Jei apsispręsi negalėsi kol kas rašyti – galėsi versti klasikus“. Vaičiulaičio laiškas Aisčiui liudija autorių puikiai atspėjant pinkles, o jo parengtas protesto raštas Užsienio reikalų ministerijai Kaune, kad ir spausdintas mašinėle, išduoda spausdinusiojo susijaudinimą: rašte simptomiškai praleisti skyrybos ženklai, pasipiktinimo žodžiai

springsta vieni kitais, (virpančių rankų?) nuspausti gretutiniai klavišai... Laiške Aisčiui Vaičiulaitis aiškiai suformuluoja būsimo gyvenimo krypties gaires, neabejotinai atspirties semdamasis „Šatrijos“ idėjose: „Rašyk, jei niekas dabar ir neregėtų Tavo šauksmo: prieš istoriją, prieš ateitį, prieš Dievą Tu turi šaukti, kad jų akivaizdoj bent būtum teisus ir pristatytum amžinybės tribunole teisus, paniekinto krašto ir nekaltų žmonių bylą“ (p. 91). Šio laiško, siųsto dar iš Romos, datą ir Vaičiulaičio atvykimą dėstyti lietuvių ir prancūzų kalbų į Marianapolio kolegiją Thomsone, miestelyje prie Niujorko, skiria mėnuo, o atsitiktinai pasikartojantis Marijos miesto pavadinimas Vaičiulaičio biografijos ritme susieja ateitininko gimnazisto kadaise prisiimtas idėjas ir egzodo situacijos rašytojui keliamus tikslus: „Turime išlikti fiziškai ir dvasiškai nepalūžę, savo kultūrinėmis ir dvasinėmis savybėmis turime įnešti indėlį į tą vietovę ir tą kraštą, kur mes gyvename; turime pasisavinti kaip dvasines, kultūrinės, taip ir materialines vertybes, kurios mums tuose kraštuose yra prieinamos“ (p. 95). Kaip mums dabar, atstu nuo romantizmo įkvėptų idealų, be kitokių emigracijų patiriantiems ir tautos intelektualų emigraciją, skamba šie žodžiai, aiškiai skiriant laisvą ir priverstinį pasirinkimą; ar tuščiai nemoralizuodami galime deramai suvokti Vaičiulaičio, romantinės pasaulėjautos žmogaus, desperaciją, liudijančią kūno ir tautos, kūrėjo ir kalbos (skaitytojų) ryšio būtinybę; iš laiško Aisčiui:

Kai Tau sakau tauta – motina, tai aš fiziškai matau ir jaučiu. Tai lyg mano mama kentėtų – geroji, senoji mūsų visų lietuvių mama. Aš neturėjau sunkesnių dienų už anas, kada užsidaręs, parkritęs verkiau savo šalies – motinos, ir kada Dievui, Romai, Popiežiui rėkiaiu: „Už ką, už ką?“ Kad būčiau galėjęs stoti veidas į veidą prieš Dievą jo auksiniame soste, būčiau šaukęs: „Pasakyk, už ką?“ Būčiau plėšte išplėšęs teisybę. Ir, Jonai, visi šitie žodžiai yra gryna teisybė. Ir aš prieš nieką nesibijau už juos atsakyti. Dėl to jokiam krašte nepritapsiu ir būsiu svetimas. Gražu šen ir ten keliauti ramiais laikais. Žinaiš vėl į savo lizdą parskrisiš. O dabar... [...] Metai bėga, o nieko nepadaryta. Visa tik pažadai, ateities perspektyvos, atsidėjimas laisvesnei progai. [...] Žinau, aš esu kaltas, kad dirbu smulkmenas – straipsnius, apysakaitę, kelionės įspūdį, o išsitiesti neišsitiesiu... Gal dėl to, kad nėra į ką atsiremti, kad didžiuose plotuose aplinkui nėra kam visos širdies parodyti, nėra tikro draugo. (p. 103)

Pirmasis draugas, kuriuo pasitikėdamas Vaičiulaitis atrado rašymo šaltinį, buvo Didžiųjų Šelvių, gimtinės, obelis („Buvo gegužės mėnuo, saulėtas sek-

madienio rytmetys, žydėjo sodai, po obelīm prie durų stovėjo išneštas stalias... Susiradau popieriaus, plunksną ir sėdau laukdamas. [...] Aną gegužės rytą versmė atsivėrė neįtamai“ (p. 57). Ją mini ir laiške Kubiliui, atsakydamas į profesoriaus klausimą apie prancūzų autorių įtaką jo kūrybai: „O aukščiausia pastatykim suvalkietį – tėviškės peizažą, girių tolumas, pasakos ilgesį ir namų slėpinius. Ir dar reikėtų minėti tokius dalykus, kaip ta gegutė, kuri, atlėkusi pavasario dieną, kukavo prie pirkios durų, tupėdama obelies šakose“ (p. 221). Po šia obelimi Vaičiulaitis praregi „dėsnius, kurie niekad negęsta“. Vaičiulaičio sugrįžimai į Lietuvą – laukimas stebuklo ženklų, patvirtinančių, kad ją nešioja savyje (sesers bijūnų puokštė, pražydusi anapus Atlanto). Bbelieka tikėti, kad tauta kartkartėm sulaukia Dievo dovanos – žmonių, spinduliuojančių harmonija, kuri suburia po pasaulį išbirusių kūrėjų konsteliacijas.

Jubiliejiniai renginiai, proginiai leidiniai ir visa, kas susiję su ritualine, todėl labai dažnai negyva kultūrine gestikuliacija, gali atstumti dar nesuspėjus jos patirti. Tačiau knyga, skirta Vaičiulaičio 100-osioms gimimo metinėms, yra dovana ne tik rašytojo atminimui, bet ir tiesos atsklanda tiems, kurie jo kūrybos ir gyvenimo kontekstus ima pažinti tik iš vienaip ar kitaip užrašytų tekstų.